

УДК 372.8

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ НАВЧАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

Тетяна Котик

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра української мови
76025, вул. Шевченка, 57/310,
м. Івано-Франківськ,
тел. (0342)596008; (0342)596002*

У межах дослідження проблеми становлення й розвитку сучасної української лінгводидактики як науки представлено систему принципів як дієвого виразу теорії керування процесом навчання рідної мови, окреслено перспективи розвитку даної підсистеми в теорії наукової галузі.

Ключові слова: українська лінгводидактика, система принципів навчання мови, теорія керування процесом навчання, регулятивна функція принципу, лінгводидактичні принципи, лінгводидактична інтерпретація принципів.

Розвиток загальної теорії навчання мови, багаторічний досвід роботи в цьому напрямі й глибока аналітична діяльність науковців дозволили в 70-х рр. ХХ ст. звернутися до проблеми визначення принципів навчання дітей рідної мови. При цьому дослідження ґрунтувалися не на встановленні зв'язків, закономірностей між діяльністю педагога й дитини, змістом навчання і його опануванням дитиною, змістом навчання і діяльністю вчителя, а на встановленні оптимальних умов розвитку мовлення дитини [4]. Ці принципи за своїм призначенням виконували функцію керівних положень у побудові процесу навчання рідної мови, і хоч обумовлювали окремі змістові й процесуальні аспекти навчання, натомість цілісної системи орієнтирів не склали.

Подальша робота з визначення принципів здійснювалася через встановлення закономірностей розвитку мовлення як об'єктивно існуючої залежності між рівнем розвитку мовленнєвотворчої системи людини, її окремих органів і результатами засвоєння мовлення [9]. Підставою для встановлення закономірностей була аналітична наукова діяльність з вивчення існуючого досвіду навчання рідної мови. За своїм характером встановлені закономірності були не статистичними, а причиново-наслідковими, причина яких у фізіології людини, тобто способах, механізмах породження мовлення. (Л. Федоренко, 1984). Принципи, окреслені на основі таких закономірностей, можна розглядати як положення нормативного характеру, що впливають з причиново-наслідкових закономірностей і виявляються у процесі навчання мови. Вони з'явилися як результат розвитку науки й педагогічного досвіду, що й спричинило об'єднання розрізнених аксіоматичних положень у цілісну обґрунтовану систему принципів.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. в українській лінгводидактиці, відбиваючи суттєві зміни в розвитку суспільства й освіти, виокремилися принципи національної спрямованості розвитку мовлення і навчання рідної мови (А. Богуш, М. Стельмахович). Вони впливали не з причиново-наслідкових чи статистичних закономірностей засвоєння мови, не з умов, необхідних для ефективного розвитку мовлення дітей, а безпосередньо з чинної концепції

національного виховання, відповідно до якої відбулася перебудова навчально-виховної роботи в усіх освітніх закладах. Ці принципи є концептуальними положеннями, що ґрунтуються на національній ідеї українського народу.

Відтак, розуміння поняття “принцип” і сутності цього явища в українській лінгводидактиці за роки її розвитку змінилося. Початкове, емпіричне, уявлення про сутність принципу як рекомендації щодо способу досягнення навчальної мети і як “правила організації штучного мовленнєвого середовища” (Л. Федоренко) на сучасному етапі розвитку лінгводидактичної науки стало недостатнім не лише з погляду теорії, а й практики. Тепер його розуміють значно ширше. Теоретичне розуміння сутності принципу полягає у визнанні за ним ролі методологічного орієнтира, який в дослідницькій діяльності виконує гносеологічну функцію й виступає як результат пошукової діяльності, а в прикладній перетворювальній і є вихідним пунктом діяльності для побудови процесу навчання чи методичної системи і водночас вираженням педагогічної концепції, у межах якої й відбувається конструювання процесу навчання рідної мови. Крім того, це нормативне положення, що відображає провідні закономірності процесу навчання мови і розкриває його сутність, врахування якої є обов’язковою умовою побудови процесу навчання; а також це регулятивне положення, що містить знання про різні аспекти процесу навчання й виступає як рекомендація щодо способів досягнення навчальної мети.

Мета даної статті в межах дослідження проблеми розвою української лінгводидактики окреслити перспективи розвитку системи принципів навчання рідної мови.

У сучасній українській лінгводидактиці склалася система ієрархічно підпорядкованих принципів навчання мови, серед яких комплекси загальнодидактичних, загальнометодичних, часткових методичних і спеціальних методичних принципів.

Відповідно до розуміння принципу як методологічного орієнтира, концептуального положення в організації процесу навчання загальнодидактичні універсальні принципи займають вищий щабель ієрархії. В історичному розвитку української лінгводидактики для побудови процесу навчання мови першочергово орієнтувалися на такі загальнодидактичні принципи, як ідейності навчання; наочності; свідомості й активності; доступності, систематичності й послідовності в доборі змісту, форм і методів навчання; міцності засвоєння знань; індивідуального підходу до дітей за умов колективного виховання.

На сучасному етапі розвитку суспільства процес навчання, у т. ч. й мови, орієнтується на такі загальнодидактичні принципи, як: спрямованості навчального матеріалу відповідно до мети та завдань гуманістичного виховання; зв’язку освітньо-виховної роботи з життям людини і сучасністю; провідної ролі цілеспрямованого навчання і виховання в розвитку дитини; систематичності, послідовності й наступності в засвоєнні матеріалу; науковості, доступності, унаочнення, повторюваності й концентричності побудови процесу з розвитку мовлення дітей; відповідності змісту навчання віковим особливостям дітей, індивідуальності й диференціації тощо [1; 3; 6; 8]. Свою формувальну силу означені принципи виявляють лише в комплексі із загальнометодичними, частково-методичними та спеціально-методичними принципами формування змісту освіти.

В українській лінгводидактиці теоретичним підґрунтям для формування змісту комунікативної компетенції дитини виступили: а) загальнометодичні принципи навчання рідної мови, які виконують нормативну функцію: принципи уваги до матерії мови, розуміння мовних значень, оцінки виразності мовлення, розвитку чуття мови, координації усного й писемного мовлення, прискорення темпів навчання мови (Л. Федоренко), взаємозв’язку сенсорного, розумового й лінгвістичного розвитку дітей (Є. Тихеева, Ф. Сохін); б) частково-методичні, які виконують концептуальну функцію (наприклад, у

навчанні мови дошкільників і молодших школярів): принципи комунікативно-діяльнісного підходу; комплексного розвитку мовлення; домінуючої ролі ігрової діяльності; максимальної мовленнєвої активності; варіативності добору змісту, форм і методів навчання; емоційної насиченості процесу навчання; формування елементарного усвідомлення мовних явищ (А. Богуш, Е. Короткова, В. Скалкін); в) спеціальні методичні принципи добору та вивчення мовного матеріалу: з лексики (введення слів на основі чуттєвого досвіду та активної пізнавальної діяльності; розв'язання всіх завдань словникової роботи в єдності; зв'язок змісту словникової роботи з можливостями дитини в пізнанні довкілля; описування понять та тлумачення їх значень; лексико-синтаксичний, структурно-семантичний тощо), фонетики (розвитку фонематичного слуху; врахування різниці між звуком і буквою вимовою й написанням; послідовності введення фонетичного матеріалу; оцінки виразності мовлення; заміни діалектної вимови літературною), граматики (однієї труднощі; автоматизації граматичних навичок; презентації граматичних явищ з урахуванням віку та етапу навчання; структурно-словотвірний, структурно-семантичний, парадигматичний; вивчення морфології на синтаксичній основі та ін.), зв'язного мовлення (навчання за мовленнєвим зразком; самостійності побудови тексту; зв'язку мови й мовлення; взаємозалежності усного й писемного мовлення та ін.) (А. Богуш, М. Пентилок), що виконують регулятивну функцію.

Практично-перетворювальна функція принципів реалізується через вимоги й правила щодо організації процесу навчання, завдяки чому принцип набуває ознак наукового орієнтира в доборі змісту навчання, елементів навчальної діяльності та способів їх поєднання. В українській лінгводидактиці такої конкретизації принципів ще не здійснено (хоча вже є прецедент, коли в методиці викладання мови визначено принципи і вимоги до них [7]), що й становить один з перспективних напрямів розробки системи принципів, в якій вимоги й правила складають ієрархічний підрівень.

Аналізуючи сутність і вплив принципів на формування змістового й процесуального аспектів навчання дітей мови, ми звернули увагу на те, що змістове наповнення принципу в межах конкретного історичного періоду може зазнавати суттєвих змін або зовсім нівелюватися. Так, наприклад, у 70-х рр. ХХ ст. принцип активності в навчанні мови вимагав активності від дитини і тоді, "коли дитина розмовляє, і коли уважно слухає" [5, с. 78], натомість у 90-х рр. ХХ ст. з появою індивідуальних та індивідуально-групових форм навчання той самий принцип обумовлює інтенсивну мовленнєву практику кожної дитини на занятті [2]. Крім того, панівний у 70-80-х рр. ХХ ст. принцип ідейності навчання, що забезпечував виховання дітей у комуністичному дусі, утратив свою актуальність у 90-х рр. і перестав відображати сутність процесу навчання мови. До таких не постійно діючих принципів належать ті, які виконують концептуальну й регулятивну функції, що зумовлено підходами до їх визначення, а отже, їх сукупність є доволі нестабільною, що й стає перешкодою для ефективного виконання відведених їм функцій, оскільки залишаються не визначеними взаємозв'язки між принципами, не уточнено коло їх впливу й почасти не описано регулювальну сутність.

Крім того, значна кількість принципів, що керують процесом навчання мови, їх плінність, а також зазначене вище трактування поняття "принцип", що склалося в сучасній українській лінгводидактиці, робить систему принципів навчання мови відкритою, що хоча й дозволяє отримати багату інформацію про процес навчання мови, все ж не викликає особливого ентузіазму в практиків і майбутніх педагогів через переобтяженість і громіздкість. Це й становить основу проблеми ефективного використання принципів упродовж організації процесу навчання.

До вирішення проблеми, що склалася, вважаємо, можна підійти по-різному, а саме: а) обмежити елементи системи фундаментальними принципами, що поширюють свою дію на всі ланки процесу навчання; б) структурувати принципи за сферою їх використання, в) диференціювати принципи для визначення інваріантних і варіативних положень. Перший шлях стане можливим лише через поглиблене вивчення всіх елементів лінгводидактичної системи (мети, змісту, результатів навчання, способів взаємодії педагога й дитини і т. ін.), установаження всіх можливих взаємозв'язків між ними й закономірностей, а далі через типізацію, узагальнення й систематизацію можна буде визначити ті принципи, що охоплюватимуть усі ланки процесу навчання, полегшать розуміння його особливостей і при цьому не обмежать творчість педагогів.

Кожен з таких принципів повинен регулювати вирішення конкретного протиріччя, яке відображає певну особливість процесу навчання мови, а сукупність цих принципів у їх взаємодії регулюватиме вирішення всіх провідних протиріч процесу навчання. Так, наприклад, принцип комунікативної спрямованості навчання ґрунтується на протиріччі між можливостями й потребами дитини у спілкуванні як необхідному засобі її входження в соціум, тобто регулює співвідношення досягнутого й перспективного рівнів володіння мовленням. Його регулювальна дія поширюється на мету, зміст, методи, форми, засоби навчання, тобто охоплює всі складові процесу навчання, тому принцип комунікативної спрямованості навчання мови може, на наш погляд, претендувати на один з фундаментальних. Це шлях від максимуму через оптимум до мінімуму в системі принципів, що визначає перспективу розвитку української лінводидактики.

За сучасних умов розвитку лінгводидактичної науки більш реальним, вважаємо, є другий шлях. Сутність його у поділі принципів за сферами їх використання. Цей шлях відбиває тенденцію, що намітилась у дидактиці з кінця 80-х рр. ХХ ст. (Ю. Бабанський, О. Савченко), групувати принципи навчання відповідно до сфери їх реалізації: мети, змісту, способів організації й результатів навчання [8, с.102].

Крім того, доцільно диференціювати принципи за їх впливом на змістовий і процесуальний аспекти змісту навчання: виокремити провідні, безпосередньо звернені до змісту, а також другорядні й допоміжні принципи, що сприятиме вдосконаленню технології конструювання процесу відповідно до альтернативних концепцій змісту навчання й наступних змін у освітній галузі. При цьому провідні принципи, на наш погляд, безпосередньо обумовлюють ядро змісту навчання. Вважаємо, що до них належать загальні методичні принципи, які відображають закономірності засвоєння мови. Наприклад, принцип уваги до матерії мови орієнтує на опрацювання мовних одиниць у певній послідовності, яка відповідає віковим особливостям розвитку мовленнєво-слухового й мовленнєво-рухового апаратів дитини. Це стала, фізіологічно зумовлена послідовність введення фонетичних і лексичних одиниць до змісту навчання мови.

Другорядні принципи (не за значенням, а через більш опосередкований характер впливу на зміст навчання) визначають більш рухливу периферію змісту, завдяки чому можна адаптувати зміст навчання до конкретних умов навчального закладу й оперативно реагувати на вимоги часу. До останніх, на наш погляд, належать часткові методичні принципи, які можуть змінювати свою інтерпретацію відповідно до потреб сучасної освіти.

Допоміжну роль відіграють принципи, що допомагають забезпечити необхідний зв'язок між периферією змісту і його ядром, надають системі необхідної змінюваності й рухливості. До таких принципів, на наш погляд, належать спеціальні методичні принципи, які зумовлюють зміст навчання на рівні навчального матеріалу й навчальних дій. Так, наприклад, тематичний принцип словникової роботи варіативно використовують у різних програмах для дітей дошкільного віку; принцип введення слів на основі чуттєвого досвіду в

програмі “Дитина” обумовлює інтегративність занять, на яких об’єднано мовленнєві завдання з завданнями розділу “Ознайомлення з навколишнім”, а в програмі “Малятко” вимагає “наскрізного”, міжрозділового підходу до вирішення мовленнєвих завдань тощо.

Отже, регулятивний механізм кожного лінгводидактичного принципу розкриється через заглиблення в його конкретний зміст, а поглиблена теоретична інтерпретація сприятиме посиленню регулятивної, а відтак і перетворювальної функцій принципів.

Отже, принцип як елемент теорії керування процесом навчання мови в сучасній українській лінгводидактиці є теоретичним положенням, яке виконує нормативну, концептуальну чи регулятивну функцію в побудові процесу навчання або методичної системи, відображає закономірності процесу навчання, оптимальні умови його здійснення й світоглядні орієнтири побудови, а отже, розкриває сутність процесу навчання, врахування якої є обов’язковою умовою для його побудови.

В українській лінгводидактиці у визначенні змістового й процесуального аспектів навчання мови послуговуються комплексом загальнометодичних, частково-методичних і спеціальних методичних принципів, які разом із загальнодидактичними складають відкриту ієрархічно підпорядковану систему, кожен рівень якої виконує певну функцію (методологічну, нормативну, концептуальну й регулятивну) і складається з комплексу взаємозв’язаних принципів.

Для встановлення принципів використовувалися різні підходи: через дослідження причинно-наслідкових закономірностей розвитку мовлення; окреслення на основі емпіричного досвіду оптимальних умов; відповідно до певних світоглядних ідей і переконань.

Принципи, що ґрунтуються на об’єктивних закономірностях процесу навчання, є інваріантними й обумовлюють ядро змісту навчання. Це стабільна основа теорії керування процесом навчання, яка безпосередньо не залежить від інтересів і потреб суспільства й освіти. Лінгводидактичні принципи, встановлені іншим шляхом, є варіативними компонентами теорії керування процесом навчання й можуть змінювати свою сутність, пристосовуючи зміст і процес навчання мови до потреб суспільства.

Система принципів української лінгводидактики є відкритою, що передбачає її розширення, збагачення, уточнення, реструктурування. У зв’язку з цим перспективним напрямом в теорії керування процесом навчання української лінгводидактики є встановлення взаємозв’язків між принципами в межах одного ієрархічного рівня й принципами різних ієрархічних рівнів для їх систематизації, а відтак конкретизації функцій кожного з принципів, що оптимізує їх вплив на процес навчання мови й наблизить його характеристики до технологічних. Крім того, актуальним для сучасного стану української лінгводидактики є глибоке пізнання й розкриття сутності нині чинних принципів навчання мови та їх впливу на процес навчання за сучасних умов розвитку науки, що допоможе визначити некеровані зони процесу навчання і протиріччя, розвиток яких регулюють декілька принципів, що резонують у своєму впливі на його вирішення або суперечать один одному. Отже, емпіричне обґрунтування принципів лінгводидактики, що раніше переважно ґрунтувалося на педагогічній інтуїції, повинно замінитися повним теоретичним обґрунтуванням.

Оскільки принципи навчання, визначаючи загальний напрям дидактичної діяльності педагога, ґрунтуються на аналізі процесу навчання, глибокому пізнанні дидактичних явищ і встановленні об’єктивних взаємозалежностей між основними елементами процесу навчання, то алгоритм пошуку таких принципів, на нашу думку, виглядає так: визначення практичного завдання, яке потребує вирішення; окреслення наукової проблеми, що ґрунтується на наявному протиріччі; аналіз проблеми; формулювання гіпотези щодо

розв'язання окресленої проблеми; перевірка гіпотези, встановлення причиново-наслідкових і статистичних закономірностей; теоретична інтерпретація результатів; формулювання і конкретизація змісту принципу.

Отже, система загальнометодичних, частково-методичних і спеціальних методичних принципів навчання мови при наявності необхідної лінгводидактичної інтерпретації є дієвим засобом визначення напрямів і шляхів конструювання змісту й процесу навчання мови на сучасному етапі розвитку української лінгводидактики, що не заперечує можливості подальших досліджень у цьому напрямі з метою визначення спеціальних принципів формування змісту навчання рідної мови й здійснення їх лінгводидактичної інтерпретації.

1. *Богущ А. М., Орланова Н. П., Зеленко Н. І.* Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі. К.: Вища школа, 1992. 414 с.
2. *Богущ А. М.* Закономірності та принципи навчання дітей рідної мови// Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. Запоріжжя: Просвіта, 2000. С. 40-48.
3. Дошкільна педагогіка Под ред. В. И. Логиновой и П. Г. Саморуковой. в 2-х ч. Ч. 2. М.: Просвещение, 1988. 270 с.
4. *Короткова Э. П.* Принципы обучения речи в детском саду. Ростов-на-Дону, 1975. С.3-7.
5. *Леценко О. М.* Програми педагогічних інститутів. Методика навчання рідної мови і грамоти (для дошкільних відділів). К.: Рад. шк., 1965. 28 с.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах За ред. М. І. Пентилюк підручник для студентів-філологів. К.: Ленвіт, 2005. 402 с.
7. *Плиско К. М.* Принципи, методи і форми навчання української мови (Теоретичний аспект). Х.: ХДПУ, 1998. 115 с.
8. *Савченко О. Я.* Дидактика початкової школи. К., 1997. 363 с.
9. *Федоренко Л. П.* Закономерности усвоения родного языка. М.: Просвещение, 1984. С.10-28.

THE PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF SYSTEM OF EDUCATION PRINCIPLES IN UKRAINIAN LINGUO-DIDACTICS

Tetiana Kotyk

*Precarpathian Vasyl Stefanyk national university,
Department of Ukrainian 76025,
Shevchenko Str., 57/310; Ivano-Frankivsk,
phone: (0342), 596008; (0342)596002*

Within the boundaries of problem research of formation and development of modern Ukrainian linguo-didactics as a science, the system of principles as functioning expression of operating theory of mother tongue teaching process has been represented; the perspectives of the development of the represented sub-system in science theory have been underlined.

Key words: Ukrainian linguo-didactics, the system of principles of language teaching, operating theory of education process, regulatory function of principle, linguo-didactic principles, linguo-didactic interpretation of principles.

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ПРИНЦИПОВ ОБУЧЕНИЯ В
УКРАИНСКОЙ ЛИНГВОДИДАКТИКЕ.**

Татьяна Котик

*Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника,
кафедра украинского языка
76025, ул. Шевченко, 57, ауд.310, г. Ивано-Франкивск,
тел. (0342), 596008; (0342)596002*

В рамках исследования проблемы становления и развития современной украинской лингводидактики как науки представлено систему принципов как действенного выражения теории управления процессом обучения родному языку, очерчены перспективы развития данной подсистемы в теории научной отрасли.

Ключевые слова: украинская лингводидактика, система принципов обучения языка, теория управления процессом обучения, регулятивная функция принципа, лингводидактические принципы, лингводидактическая интерпретация принципов.

Стаття надійшла до редколегії 17.11. 2009
Прийнята до друку 20. 01. 2010